gran talla intellectual: l'esmentat Gerson al reialme de França, i el dominic gironí fra Nicolau Eimeric a tota la Corona d'Aragó i a Avinyó. Els nous textos d'Eimeric que ha publicat Jaume Roura i Roca ens donen una visió més fonda de les raons teològiques d'aquell contra les doctrines de Ramon Llull —bo i restant contra Eimeric el seu mètode "inquisitorial" de titllar amb "qualificacions" teològiques frases soltes i fragments esparsos, fora de llur context i al marge d'una interpretació autènticament lul·liana—.

Eimeric posà en el seu antilul.lisme més passió que en les *Allegationes... contra Universitatem Parisiensem* a favor de l'obediència d'Avinyó, on retornava el vell problema teològic de la renunciabilitat del pontificat romà. Avui hom no pot dubtar seriosament de l'autenticitat de la butlla que ell assolí de Gregori XI el 1376 contra les doctrines lul·lianes; només resta incert si aquella era subreptícia. D'una altra banda, continuen les incerteses sobre l'autenticitat de la lletra pontifícia donada per Martí V, el 1419, a favor de Ramon Llull, només coneguda per còpies del final del segle XV, en uns moments d'aferrissades polèmiques lul·lianes.

A Eimeric devem la notícia que certs fraticels del regne de València donaven a Ramon Llull el títol de màrtir precisament per haver sofert persecucions de part de la Inquisició, talment com s'havia esdevingut, a Narbona, amb Pere Joan (Olieu). Però, d'això, no se'n dedueix que tot el culte retut a Ramon Llull com a màrtir derivés d'aquell fet heretical: a Mallorca, el culte tardà a Llull com a màrtir provenia d'una interpretació —no gosaria pas dir manipulació— hagiogràfica de la *Vida coetània.*[13]

Repercussions sòcio-religioses del cisma.

El cisma d'Occident vingué a acréixer el pessimisme que s'estengué arreu d'Europa a partir de la pesta negra del 1348 i decennis successius. Fou llavors que les danses macabres franceses del segle XIII s'estengueren pertot, i assoliren escruixidores plasmacions plàstiques (frescos dels cementiris de París i de Pisa). Encara que no en coneguem la data, degué ésser a la primera meitat del Quatre-cents que foren traduïts al català els versos francesos del fossar parisenc dels Innocents. Quan l'arxiver reial Pere-Miquel Carbonell els copià, en ple regnat del Rei Catòlic, tenien ja només una vàlua ascètica i històrica, per no dir arqueològica.

Ens manquen estudis amplis i de primera mà sobre la religiositat del món catalano-aragonès dels anys del cisma i de tota l'època que el seguí i que n'heretà certes característiques. Els de Josep Perarnau, en curs de publicació, sobre el ploraner Felip de Malla i el seu *Planctus schismatis*, haurien d'ésser continuats per altres historiadors de la cultura religiosa. A Mallorca, els quatre volums de Gabriel Llompart sobre *La pintura medieval mallorquina: su entorno cultural y su iconografía* (1977-79) ofereixen tota una sèrie de temes sòcio-religiosos que podrien ésser percaçats també en els altres països de la nostra confederació.

Una recerca sistemàtica sobre aquest problema ens permetria de veure les convergències i les divergències amb els trets que Delaruelle i d'altres han retrobat en tota l'Església occidental durant l'època del cisma i més enllà encara.[14]

Miquel BATLLORI, S.I.

---

13. Cf. el meu report *Problemi agiografici intorno a Ramon Llull (Raimondo Lullo)*, en les actes del simposi sobre "Agiografia nell'Occidente cristiano: Secoli XIII-XV", Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, 1-2 març 1979, (Roma 1980), 115-128.

14. E. DELARUELLE, *La pietà popolare alla fine del medioevo* (text en francès), al *X Congresso internazionale di scienze storiche, Relazioni*, III (Firenze 1955) 517-537; i cf. *op. cit.*, (*supra*, nota 5), 104-107.

Àngel Sánchez Gozalbo: Cal agrair al Prof. Batllori la seva dissertació i lloar la seva visió del problema com també els vastíssims coneixements que ha posat al nostre abast.

Josep Trenchs: L'ordre de les intervencions serà el de fer precedir les relatives a aspectes generals; seguiran les relatives a aspectes particulars, punt per punt, d'acord amb l'esquema seguit pel ponent, breus i cenyides al tema.

Henri Bresc: L'ordinal després del nom de Frederic de Sicília, II o III, no és cosa secundària, ans d'interès polític, equivalent a la reivindicació de Sicília i de l'Imperi. Pere el Gran donà el nom de Frederic al seu segon fill en homenatge a Frederic II. Frederic donà el nom de Constança a la seva filla per la mateixa raó. Encunyà moneda com a Frederic III de Sicília. Hom troba a Occitània una profecia popular, segons la qual havia de venir d'Itàlia un Frederic que restauraria l'Imperi. Dels dos fills mascles de Martí el Jove, un, l'anomenat Pere, era destinat a esdevenir infant d'Aragó, mentre que el fill de la siciliana, anomenat Frederic, aniria destinat a recuperar els drets legítims dels catalans sobre Sicília, Nàpols i l'Imperi. En relació amb el franciscanisme a Sicília, aquest és, certament, important durant el segle XIV, però és rural i d'ermitans. Des del 1350, hom hi troba un nou tipus de monestir benedictí rural, on hom no escriu ja en llatí, ans en sicilià, i on hom pot trobar aspectes del franciscanisme espiritual.

Miquel Batllori: Frederic Barba-roja no havia estat rei de Sicília i, segons crec saber, els més nacionalistes dels historiadors sicilians li deien Frederic II. En relació amb les profecies del temps de Frederic III, textos ara desconeguts, potser d'Arnau de Vilanova, potser de Joaquim de Fiore, anunciaven un gran rei que instauraria l'espiritualisme. Hom considerava "grans" reis els que regnaven sobre més d'una nació, com és ara el de França damunt les nacions d'Oïl i d'Oc, el de Catalunya-Aragó, sobre catalans i aragonesos,i el de Sicília, damunt llatins i grecs. D'entre aquests i altres "grans" reis, Arnau (o Joaquim) s'inclinen a indicar Frederic de Sicília com a rei que implantarà l'espiritualisme. Sobre Frederic convergiren, doncs, el gibel.linisme i la branca reformista franciscana.

Francisco de Moxó: Un frare, fra Bernat de Bergerac, profetitzava que el papa legítim en l'època del Cisma seria conduït a Roma per un rei sicilià de la casa d'Aragó. Això explicaria l'entusiasme per l'expedició a Sardenya. Rodrigo de Luna, que resistia a Avinyó l'atac contra el palau papal, es desanimà, segons Martí d'Alpartil, en saber la mort de Martí el Jove.

Laureano Robles: Durant el Cisma, els dominics sortiren a estudiar a Oxford, a Colònia i a Bolonya, totes tres ciutats d'obediència romana. Introduïren a casa nostra el nominalisme o occamisme. Els capítols provincials prohibiren l'ensenyament de la lògica nominalista. Joan de Montsó era un teòleg de llenguatge pobre i sense profunditat. Els seus tractats sobre el Cisma s'assenten sobre sofismes. Quant al títol de "legatus a latere Christi" pres per sant Vicent Ferrer, no consta documentalment que li fos concedit; potser se'l prengué. De més a més cal tenir en compte que, encara que n'hagués estat nomenat, ell no centrà la seva activitat únicament en la zona d'obediència avinyonesa, ans s'endinsà en la romana. Assumí un carisma de tipus espiritualista per defensar la unitat de l'Església. Quant a la formació de l'humanisme, cal distingir entre el veritable humanisme i l'humanisme religiós, que assimila tema i llenguatge de l'altre. Bernat Metge era una humanista ateu. En relació amb els moviments averroistes, Antoni Canals, Antoni Ginebreda i Francesc Eiximenis són eclesiàstics de base doctrinal augustiniana i d'ací vindria el punt de les sis etapes històriques. El llenguatge de Ramon Sibiuda és certament humanista, però les seves fonts són Hug de Sant Víctor, sant Anselm i altres autors medievals. En relació amb el moviment occamista, cal recordar que existeixen tractats d'aquest corrent traduïts al català, d'una manera semblant a la d'un alemany que traduí *De consolatione* per a la formació dels novicis.

Miquel Batllori: Són realment interessants les profecies a les quals ha fet al.lusió Henri Bresc. No sé si Gilles -G. Meersseman estaria d'acord amb totes les afirmacions del senyor Robles; jo no n'estic gens amb el fet de presentar Bernat Metge com a humanista ateu. És certa la prevenció dels superiors de l'orde dominicà contra l'humanisme, tot i que procuraven de conjuntar els dos elements de cristianisme i humanisme. Cal tenir present, d'altra banda, que no tot aquell qui llegeix els clàssics pot ésser qualificat d'humanista. Quant al títol de "legatus a latere Christi" pres per sant Vicent Ferrer, no he dit que fos de nomenament de Benet XIII, ans títol que lligava amb la tradició curial. El moviment occamista té un aspecte medieval i una part nova, que és l'estudi de la natura: els estudis de física van inicialment vinculats a aquest moviment. Però no hi ha ningú de la Corona catalano-aragonesa en tal moviment renovador. En relació

amb l'humanisme, recordaré que sant Bernadí de Siena fa els sermons o els escriu en llenguatge llatinitzant, però això no és suficient per a fer-ne un humanista; també Savonarola, humanista segons els florentins, ho és efectivament pel seu llenguatge, però no per la seva temàtica. Bernat Metge es planteja, en canvi, el problema de la immortalitat de l'ànima. Eiximenis no fou un humanista, ans un pre-renaixentista. Sibiuda, en canvi, és plenament humanista. En la seva obra, *Liber naturae sive liber creaturarum seu de homine* afirma que la natura és un llibre a través del qual l'home pot copsar Déu. Això és nou. Canals no pot ésser presentat com a humanista, i tampoc Benet XIII, malgrat l'adaptació de Boeci. Algú ha preguntat per la llengua dels sermons. Quant als predicats per Benet XIII, és possible que el sermó de Pamplona fos en aragonès-navarrès, i un altre de predicat a Tolosa en occità, però no és possible d'assegurar res, perquè la llengua és qüestió de l'escrivà que prenia les notes. Benet XIII podia conèixer o almenys entendre bé l'aragonès, el seu propi idioma, i a més el català i l'occità. Cal pensar que aleshores aquestes tres llengües eren molt més pròximes que ara.

Francesco Casula: No sols depèn de l'escrivà la llengua, ans encara més la lletra, que en aquest període experimenta una transformació. A l'escrivania reial, la lletra catalana usada fins aleshores canvia entorn del 1380. Desapareix la lletra típicament catalana i els escrivans comencen a escriure amb un tipus de lletra que jo anomenaria bastarda catalano-aragonesa. A la Cancelleria es poden detectar influències externes que afecten l'escriptura. D'Itàlia? De França? Hi pogué influir el Cisma? De fet, el canvi existeix. Probablement es tracta d'influència francesa o d'obres pre-humanístiques italianes a través d'Avinyó. No sols cal analitzar el contingut, ans també el continent, que també té relació amb la cultura.

Miquel Batllori: Ni la lletra ni l'estil, tots sols, defineixen l'humanisme. Arnau de Vilanova ja fa retòrica amb períodes ampul.losos, en època anterior, doncs, a l'humanisme. Hom creia que els períodes llargs eren característica de l'humanisme, però es troben en un espiritualista com Arnau de Vilanova. També el *Llibre de les bèsties* de Ramon Llull té períodes llargs. L'humanisme és cosa de l'esperit, no de la forma.

Josep Perarnau: Sembla que l'occamisme arribà d'una forma consistent durant la segona meitat del segle XIV. M'ho fa dir un volum amb tractats "artístics" (gramàtica i lògica principalment), trobat en una biblioteca romana que no és la Vaticana, en el qual els exemples gramaticals són en català i alguns dels tractats lògics són del conegut occamista Richard of Bilingham i altres d'un professor aragonès, volum que havia pertangut a un Ramon Dusay (cognom barceloní ben conegut). Quant a Martí Talaiero, certament no és aragonès, ans castellonenc, car ell mateix es qualifica de "valentinus dertusensis", per tant d'aquella part de l'antic Regne de València que pertanyia al bisbat de Tortosa. I no crec, contra allò que ha afirmat Batllori, que estigués vinculat al grup de Gerson, de la mateixa manera que no hi estigué Felip de Malla, tots dos contemporanis a París. De Felip de Malla ara és possible d'afirmar amb certesa que tingué tracte familiar amb Nicolas de Clamanges, car en una lletra al rei d'Anglaterra posterior a la seva ambaixada a aquell país, publicada en la gran recopilació de Rymer, diu al rei esmentat, en referir-se a Clamanges, "cuius familiaritate usus sum-amb el qual vaig mantenir un tracte familiar". De Martí Talaiero sabem que no pertanyia a l'òrbita del duc de Borgonya, a la qual hauria caigut si hagués estat relacionat amb Gerson, ans a la contrària del duc d'Orleans, pro-avinyonesa i favorable a Benet XIII. La documentació sobre aquest darrer punt és publicada per Heinrich Finke, dins *Acta Concilii Constantiensis.*

Josep Baucells: El pare Batllori ha al·ludit a les obres de Benet XIII. Miraré de concretar alguns aspectes de llur cronologia. Les bàsiques són cinc: 1) *De schismate,* escrit per Pere de Luna essent encara cardenal; 2) *De subschismate,* escrit en temps del setge papal d'Avinyó; 3) *De concilio generali;* 4) *De novo subschismate* 5) Defensa davant les acusacions i el primer procés de Pisa. El *De concilio* hauria estat escrit formant part del *De novo subschismate.* La primera introducció d'aquest i el final són afegits. Cap al 1410 ja hi havia hagut tres concilis: el de Perpinyà, el de Pisa i el de Cividale. Creuria que la redacció és anterior a aquesta data, car el papa diu que només ell sap com s'ha de celebrar un concili. Del *Super horrendo et nefasto casu obedientiae papae subtractae in regno Aragoniae* n'ha parlat Perarnau durant les Jornades. Els petits tractats posteriors són escrits a Peníscola amb lletra bastarda de quatre mans diferents. Com que responien a un sistema de propaganda, sembla que hom tenia pressa a enllestir-los i per això hi treballava força gent.

Miquel Coll: A propòsit del tema suscitat per Laureano Robles, voldria recordar que a l'Arxiu de la Corona d'Aragó hi ha, procedent de Ripoll, un tractat d'Occam contemporani de l'autor. L'ha estudiat Francesc Fortuny. I, canviant de tema, demanaria al pare Batllori en quina llengua eren pronunciats els sermons de Benet XIII. Un text diu que a Barcelona va predicar en romanç (en aragonès o en català, tenint en compte que era a Barcelona?).

Miquel Batllori: Agraeixo a Josep Perarnau les notícies sobre Martí Talaiero, i a Josep Baucells les seves sobre els tractats de Benet XIII. L'occamisme arribà a través dels franciscans. Quant a la llengua dels discursos de Benet XIII, cal tenir en compte que el cas era divers del dels sermons de sant Vicent Ferrer. No s'exclou, però no podem demostrar-la, la possibilitat d'un sermó predicat en català. També podia ésser entès en aragonès. A Tolosa, potser parlà en vulgar aragonès. Respecte a l'hagiografia de sant Vicent Ferrer i al do de llengües, sembla que es tracta de quelcom de llegendari, car a Occitània (hom parlava en llengua d'Oc fins a Friburg) el català de València podia ésser perfectament entès. Problema diferent era el de Bretanya, on anà a predicar. En tals casos els predicadors tenien un traductor al costat. Impressionava més el moviment i la teatralitat del predicador que allò que deia. La "declamatio" tenia tanta importància com el contingut. La gent de la cort reial coneixia tant el català com l'aragonès. Benet XIII coneixia tant el català com era necessari per a entendre'l, potser no tant com per a predicar-hi.

Josep Perarnau: Crec haver entès que el P. Batllori ha identificat l'ermità i beguí Pere Rossell amb l'anglès John Russell, cosa que em sembla que cal corregir, car el nostre segurament no marxà mai de les nostres terres, malgrat la persecució d'Eimeric. Quant a la reforma dels "espirituals", espero publicar sense trigar gaire un rebut de mestre Francesc Eiximenis que demostra que, encara cardenal, Pere de Luna lliurà una certa quantitat, a precs d'Eiximenis, a favor de l'ermitatge dels franciscans reformats "observants" de la Vall de Xelva. Potser a través de fra Bartomeu Borràs o d'algun altre franciscà es podria establir alguna relació entre l'ermitatge de Xelva i la casa franciscana "observant" de Sogorb.

Miquel Batllori: Certament, el nostre Beguí perseguit per Nicolau Eimeric és fra Pere Rossell, no pas l'anglès John Russell.

Joan-F. Cabestany: Voldria aportar una observació en relació amb la valoració que Eiximenis fa de les ciutats: en estudiar les poblacions catalanes amb representació a Corts m'he adonat que coincideixen amb les que tenen convents franciscans. D'altra banda, les confraries ciutadanes solien tenir altars dedicats a sants dels ordes mendicants, dominics o franciscans.

Miquel Batllori: L'observació em sembla important. Les nostres ciutats reials s'assemblen als "comuni" d'Itàlia, on nasqué el franciscanisme.

Arcadi Garcia: En relació amb el binomi medievalisme-renaixentisme en Eiximenis, crec que cal recordar que el criteri clàssic sobre els mercaders, recollit en el *Decret* de Gracià, era negatiu, d'acord amb l'episodi evangèlic de l'expulsió dels mercaders del temple. Eiximenis, en canvi, els lloa, cosa que significa que en ell el criteri contemporani varia. Per això, crec que cal distingir entre l'aspecte cultural del Renaixement, i el seu aspecte social. El mercantilisme d'un Francesco Datini, de Prato, i d'altres, (per posar un exemple), no és encara el de l'humanisme o el del segle XVI. La balança de pagaments encara no tenia importància: si hom esmerçava cent i en rebia dos-cents, considerava que era negoci i guany, quan la cosa no era ben bé així exactament. Per això creuria que el pre-renaixement es dóna abans en els aspectes social i econòmic. M'agradaria de saber sobre aquest punt el parer del P. Batllori.

Miquel Batllori: Ja al segle XIII comença a haver-hi una posició diferent de l'anterior envers els mercaders per part dels mendicants, i la prova podria ésser la carta de sant Ramon de Penyafort als mercaders catalans del nord d'Àfrica. D'altra banda, creuria que la tendència actual és la de reservar el mot "humanisme" per a designar el moviment literari sorgit de la tradició literària dels clàssics i dels primers humanistes italians. El Renaixement, en canvi, és un problema espiritual i sòcio-polític. Alfons el Magnànim era un humanista com a mecenes que era, però portava a terme una política renaixentista. Per exemple, féu desmuntar per Lorenzo Valla la teoria "constantiniana" del domini de l'Església a Itàlia, ja que l'estat pontifici era allò que impedia la unitat italiana.

Francisco de Moxó: Voldria preguntar al P. Batllori quina influència varen tenir les noves idees sobre mercantilisme en l'esfrondament de Catalunya enfront de les ciutats italianes que adopten un mercantilisme més avançat.

Miquel Batllori: El mercader per ell mateix no és home de cultura. Eren els juristes i els polítics els qui feien la reflexió. La conquesta de Nàpols es féu per l'interès de les ciutats lliures. L'empenta per al progrés la donen les classes sense prejudicis. Posaré l'exemple de Galceran de Borja, a qui hom s'adreçava per carta amb el títol de "noble senyor" i, com que no volia ésser considerat noble ans ciutadà, en protestava notarialment. Allò que li interessava era participar en el govern municipal de València i mercadejar. Hi devia veure clar, car doblà la fortuna en poc de temps.

Àngel Sánchez Gozalbo: L'hora m'obliga a cloure la sessió. Permeteu-me, però, de recordar que eren els mercaders els qui subvencionaven les traduccions de Nicolau Quilis.